

Jak lze prostřednictvím sociálních médií ovlivnit jednotlivce i celou veřejnost, aby nejen dělala to, co potřebujete, ale aby si to, co potřebujete, také myslela? To je základní rovina, na které se ve své nové knize *Tohle není propaganda* (Dokořán, 2020) s podtitulem *Válka proti realitě* pohybuje její autor Peter Pomerantsev. Do češtiny přeložila Petruška Šustrová.

V minulém roce se objevil na Netflixu zajímavý dokument s názvem *The Social Dilemma*, který uvozuje Sofoklův citát: „Nic obrovského nevstoupí do života smrtelníků bez prokletí.“ Tím něčím „obrovským“ byl míněn razantní vstup umělé inteligence do lidského života a její následný vliv na chod společnosti. V dokumentu přináší osobní svědectví bývalí vývojáři technologických gigantů (Google, Facebook, Twitter, YouTube apod.), kteří se shodují, že i oni sami byli naivní, co se druhé strany mince týče. Mají tím na mysli naše nekonečné sledování, kdykoliv na něco klikneme, kterému se říká „kapitalismus dohledu“. A varují nás, že pokud za nějaký produkt na internetu neplatíme, pak by nám mělo být jasné, že tím produktem jsme my sami. Produktem v tom smyslu, že je nám postupně a nepozorovaně měněno naše chování a vnímání. Ba co víc – naše schopnost vypořádávat se s negativními jevy je cíleně vedena k zakrnění a my nedokážeme přijímat informace, které neladí s naším názorem na svět. Potom je např. pro Google velice snadné, když do něj zadáme cokoli k vyhledání, poskytnout nám definici podle toho, kde bydlíme (jsme stále lokalizováni), nebo podle toho, co Google ví o našich zájmech. Jinými slovy: Nikdo nevidí tytéž informace, které vidí jiní. A tady už vstupujeme na pole nabourávání se do lidské psychiky a čistých manipulací, o jejichž dopadech a důsledcích na skutečný, „nedigitální“ život je právě výše zmíněná Pomerantseva kniha.

Od digitálních ideálů ke krvavé realitě

„Jsem šťastný, když můžu ovládat lidi. Možná je na tom něco špatného. Ale uspokojuje to moje ego, něco hlubšího ve mně... Je to jako stát se bohem digitální krajiny.“ To jsou slova jednoho mladého Filipince, který svou on-line kariéru zahájil v patnácti letech a ve dvaceti už měl na svých platformách patnáct milionů followerů. Napadlo ho přetáhnout na sociální média také politické debaty (zejména ty předvolební) a nabídl tuto možnost různým stranám. Jediný, kdo tehdy kladně zareagoval, byl jakýsi Rodrigo Duterte... Ano, ten Duterte, který postavil svou kampaň na boji proti drogám a díky sociálním médiím nakonec volby v roce 2016 vyhrál; ten Duterte, který pak nechal bez soudu pozabíjet tisíce lidí byt jen podezřelých ze spojení s drogovými obchody; ten Duterte, jenž rehabilitoval prezidenta Ferdinanda Marcose (ve funkci 1965–1986), krutého diktátora vládnoucího devět let pomocí stanného práva (sic!); ten Duterte, po jehož nástupu k moci stanného práva už nebylo potřeba – stačilo zesílit on-line vliv na společnost a ovládat ji pomocí dezinformací.

Tento příběh ve zkratce nastiňuje, jak snadno se může idealistická touha po internetové „svobodě“ zvrtnout v úplný opak. Na začátku stojí mladík zahleděný sám do sebe a do svých schopností, na konci pak krutovládcé, který se neštítí ničeho.

Podobné příběhy sbírá Pomerantsev po celém světě a propojuje je ve své knize do pestré mozaiky. Hrdinou jiného příběhu, tentokrát s opačným znaménkem, je jistý Srdja Popović, jenž od devadesátých let vedl skupinu Otpor! usilující o svržení srbského diktátora Slobodana Miloševića. Když se to konečně podařilo a Milošević byl postaven za válečné zločiny před soud v Haagu, Srdjova hvězda závratně vystoupala na pomyslnou oblohu a opoziční skupiny z různých zemí jej zvaly, aby je školil. A tak Srdja založil Centre for Applied Nonviolent Action and Strategies (CANVAS) – Centrum aplikovaných nenásilných hnutí a strategií –, a začal jezdit po světě. „V Gruzii, na Ukrajině a v Íránu školil

aktivisty, kteří se pak podíleli na tzv. „barevných revolucích“ (postupně růžové, oranžové a zelené). Potom přišel výcvik vůdců v Egyptě, Tunisku a Sýrii, kteří se posléze účastnili hnutí, jež vešla ve známost jako „arabské jaro“,“ píše Pomerantsev a v podstatě tím popírá sponzorskost zmíněných událostí. Tyto protesty nevznikly samy od sebe, ale byly pečlivě připravovány a řízeny.

Přesto se Srdjův příběh v něčem podobá příběhu onoho mladého Filipince. Při svých spanilých jízdách po světě poněkud zapomněl na rodné Srbsko, kde se mezitím dostal k moci někdejší Miloševićův ministr informací Aleksandar Vučić. Ten si sice posypal

Lidé, kteří sami sebe pokládali za dost silné, aby odolali televiznímu náporu, byli více či méně přístupní zprávám ze sociálních sítí. Ty totiž vklouznou do vašeho nejosobnějšího on-line prostoru, obalí ho a vpletou se do tkaniny vašeho života.

hlavu popelem, co se minulosti týče, ale své do kůže zažrané autoritářství a nacionalismus zahalil jen do sofistikovnějšího hávu. Nechal v zemi působit pluralitní média, ale vykuchal jejich obsah; začal hrát na všechny strany, čímž si zajistil kontrolu všech možných alternativ (té evropské, té svobodně tržní i té protibyznysové); vsadil na spiklenecké teorie, které proti němu kuje Západ, ale zároveň se Západem flirtoval.

Žádné trollí farmy neexistují

Teorie spiknutí obecně, to, jak se používaly za dob Sovětského svazu či Hitlerova Německa, a jak se používají nyní, Pomerantsev analyzuje a srovnává: Zatímco dříve spiknutí podporovala nějakou konkrétní ideologii, dnes ji nahrazují. „V dnešních režimech, které usilují o formulaci jedné ideologie – což ve skutečnosti nejde, poněvadž si chtějí udržet moc tím, že vysílají různým lidem různá poselství – se z myšlenky, že člověk žije ve světě plném spiknutí, stal ucelený pohled na svět,“ dodává autor a v dalších kapitolách ukazuje, jak internetových platforem používá, či spíše zneužívá moc.

Jako „nejlepší“ příklad mu pochopitelně slouží Putinovo Rusko. To velmi brzy pochopilo, že lze techniku „jak svrhnout diktátora“ obrátit v pravý opak, čili „jak diktátorovu pozici posílit“, čímž se protestní hnutí promění v karikaturu sebe sama. Stačilo, aby Kreml uměle vytvořil tzv. vlastenecké hnutí barevné revoluce. Ta ovšem bránila vypuknutí skutečné revoluce ve stylu Srdji Popoviće, který jen z dálky bezmocně sledoval, „jak se jeho taktiky využívá proti jeho vlastním ideálům – jako v nějakém bludišti křivých zrcadel.“ Na podporu této metody založil Kreml v bývalých sovětských republikách síť ruských kulturních center, přičemž silný tlak vyvinul zejména na pobaltské země. Pomerantsev to ukazuje na příkladu Estonie, který se Kreml v roce 2007 podařilo celé ochromit

kombinací propagandy, kyberútoků a pouličních nepokojů. A protože Rusko nikdy nezapomnělo na svou sféru vlivu ve východní Evropě, snažilo se ovlivnit i dění v bývalé Jugoslávii. V Makedonii, kde se demonstrovalo proti proruskému prezidentovi Nikolovi Gruevskému, podnítilo nasazení kontra-demonstrantů, kteří protesty umně zparodovali, a Černé Hoře se pokusilo zabránit ve vstupu do NATO.

Svou roli v tom bezesporu hrají nejrůznější pověstmi opředené trollí farmy, do nichž nám umožňuje Pomerantsev nahlédnout prostřednictvím novinářky a aktivistky Ljudmily Savčukové, které se podařilo v roce 2015 do jedné z nich proniknout. Jednalo se o petrohradskou Agenturu pro výzkum internetu (Internet Research Agency – IRA) – ano, to je ta slavná agentura, která před lety údajně ovlivnila americké prezidentské volby ve prospěch Donalda Trumpa. K jejímu rozhodnutí dostat se dovnitř farmy a pak o tom podat zprávu veřejnosti, přispělo napadání různých aktivistů v on-line prostředí, kde na ně byly házeny tuny špíny. Shodou okolností ji oslovila bývalá novinářská kolegyně s otázkou, zda by se nechtěla připojit k jakémusi projektu „dobro vlasti“. Ljudmila hned pochopila, o čem je řeč, a souhlasila. Když se jí infiltrace podařila, byla překvapená, co bývalých novinářů včetně někdejších investigativců v IRA potkala. Inu, jakpak by ne – nabídka stálého zaměstnání a několikanásobného platu, než jaký je běžný v mainstreamových médiích, se těžko odmítá. „Přes den Ljudmila viděla, jak trollové nafukují falešnou realitu. Večer se vracela domů a doufala, že to místo nechala za sebou, jen aby uslyšela příbuzné a známé, jak jí citují linky, které

zeměkouli. To si Peter uvědomil tehdy, když se vrátil z téměř desetiletého, řečneme pracovního pobytu v Rusku, kde natáčel dokumentární filmy (2001–2010). Rusko vnímal jako zemi, „kde spektakl vytlačoval smysl a jako jediný způsob, jak se prodrat mlhou informací, zbývala jen intuice.“ Po návratu do Londýna, který pro něj v jeho paměti stále ještě představoval svět, „kde slova mají smysl“, však zjistil, že Rusko je všude kolem něj, a že kdykoliv vidí v televizovky Putina, má pocit, jako by se jej z té obrazovky ptal: „Ty sis myslel, že tomu ujdeš?“ A tak se Peter nemůže ubránit úvahám typu: „Co když Rusko nebylo zoufalou kuriozitou v historické slepé uličce? Co když šlo o předzvěst toho, co přijde jednou i v části světa zvané Západ?“

Aby si dokázal na tyto a podobné otázky odpovědět, požádá o rozhovor jednoho z někdejších Putinových spin doktorů Gleba Pavlovského (spin = forma propagandy, která využívá zkreslené interpretace událostí, aby mohla manipulovat veřejné mínění pro, nebo proti něčemu či někomu, pozn. red.). A právě Pavlovskij svého času zjistil, že Rusové mají sklon věřit protikladům, což se úplně míjelo s klasickými koncepcemi levice či pravice. Příklad: Většina lidí věří v silný stát, ale zároveň odmítá, aby se jim vměšoval do života. Ruské politické spektrum bylo po rozpadu SSSR rozdrobené na spoustu pidisubjektů a Pavlovskij pochopil, že je potřeba nějak ty „atomy“ pospojovat a vytvořit z nich naprosto účelové většinu. „Nejdřív jsem ideu Putinovy většiny vymyslel,“ říká, „a pak se objevila.“ Pro úspěšné spojení odlišných skupin bylo ovšem potřeba vymyslet nějakou sjednocující pohádku. Ostruhy v tomto klání získal Pavlovskij už v roce 1996, když pracoval pro stárnoucího Borise Jelcina; tehdy tou „pohádkou“ byl uměle vyvolaný strach, že nezvítězí-li Jelcin, Rusko se propadne do občanské války. Když pak hledal „většinu“ pro jeho nástupce analyzováním názorů veřejného mínění, zjistil, že je poptávka po inteligentním špiónovi ve stylu Jamese Bonda (sic!), takže bylo sice logické, ale zároveň úsměvné, že se začalo hledat v bývalé KGB... Jak to dopadlo, víme.

Má-li Peter Pomerantsev pocit, že Rusko je dnes všude kolem něj, je to zřejmě i proto, že se tato metoda účelového vytváření volebních „většin“ promítla i do událostí v jiných zemích. Nebyla třeba probrexitová „většina“ také nejprve vymyšlena, a pak se teprve objevila? Nebyl to i případ „většiny“ pro Donalda Trumpa v oněch údajně Ruskem ovlivněných prezidentských volbách v USA v roce 2016? A jakpak asi jsou na tom se svými „většinami“ Andrej Babiš nebo Miloš Zeman...? ■

farma ve velkém chrlila. Lidé, kteří sami sebe pokládali za dost silné, aby odolali televiznímu náporu, byli více či méně přístupní zprávám ze sociálních sítí. Ty totiž vklouznou do vašeho nejosobnějšího on-line prostoru, obalí ho a vpletou se do tkaniny vašeho života,“ vysvětluje Pomerantsev v souladu s dokumentem *The Social Dilemma*, který zmiňuje v úvodu. Jistě netřeba dodávat, že když Ljudmila dala materiál, který v IRA nasbírala, ke zveřejnění „normálním“ médiím, komentátoři IRA do nich vyhrklili spoustu textů podrývajících věrohodnost jejich informací zhruba těmito slovy: Žádné trollí farmy neexistují, vymýšlejí si je tak akorát podplacení novináři.

Rusko všude kolem nás

Pomerantseva kniha však není jen poslepkou mozaikou příběhů z různých zemí. Je proložena i silnou osobní rovinou (vložené pasáže kurzívou mezi jednotlivými kapitolami) jeho dospívání coby dítěte ruských emigrantů, které hledá svou novou identitu ve Velké Británii. Jeho otce Igora Pomeranceva, spisovatele a novináře, který žije od roku 2014 v Praze (rozhovor s ním a jeho básně jsme publikovali ve *Tvaru* 15/2018), zatkla KGB před více než čtyřiceti lety za šíření škodlivé literatury (Solženicyn, Nabokov). Po sérii výslechů, sledování a výhrůžek, že bude odsouzen k pěti letům vězení a sedmi letům vyhnanství, nakonec zvolil emigraci a začal pracovat v ruské redakci BBC. Peter tedy vyrůstal v období studené války, aby po jejím skončení pochopil, že jedním z vítězů této války se stalo tzv. velké címcum, „což je pojem vypůjčený z židovské mystické tradice kabaly, alternativní verze stvoření, podle níž Bůh nejprve svět uvedl do bytí a poté se z něj stáhl.“ Přeneseně se jedná o jakési „címcum komunismu“, které stvořilo svět oproštěný od významu, aby se z něj pak stáhlo (ústup sovětské moci po rozpadu SSSR). A v čem že spočívá jeho vítězství? Inu v tom, že na „svět oproštěný od významu“ dnes narazíte na celé

foto The Guardian

Peter Pomerantsev (1977, Kyjev)

britský novinář ruského původu, televizní producent a odborník na propagandu a sociální média. Působí na London School of Economics a pravidelně přispívá do řady světových médií včetně *Financial Times*, *The Atlantic* nebo *The Guardian*. V češtině mu ještě vyšla kniha *Nic není pravda a všechno je možné* (Dokořán, 2016), kterou jsme v této rubrice reflektovali ve *Tvaru* 8/2017.